

Marianne Gjessing:

Det trøstende gjenferd - Gode døde i det moderne Norge

Marianne Gjessing, 27 år, og fra Strømmen, er nyutdannet religionshistoriker fra Universitetet i Oslo. Hennes masterprosjekt dreide seg om gjenferd som religiøs forestilling i Nordvest-Europa.

Gjenferd og spøkelses har innen folkloristikken tradisjonelt blitt tolket som skrekkfigurer inspirert av menneskets avmakt og avsky i møte med døden. Denne tolkningen tar utgangspunkt i en for snever forståelse av menneskets forhold til døden og de døde.

Denne artikkelen, som er basert på en masteroppgave i religionshistorie, argumenterer for en nytolkning av gjenferdet som forestilling, med utgangspunkt i dødsforestillingenes kompleksitet. Dersom gjenferdet speiler en kulturs dødssyn, vil det også uttrykke flere av de følelser mennesket møter døden med, nemlig frykt, men også håp og savn.

I forbindelse med mitt masterprosjekt i religionshistorie har jeg intervjuet kvinner på østlandet om deres forestillinger rundt død og gjenferd. Et overraskende funn var det tidvis veldig positive bildet av de døde og gjenferd. Vendinger som "Jeg tror de er her for å passe på", eller "bestemor er alltid med meg" var ikke uvanlige. Disse hjelpende og trøstende døde så ut til å være en utbredt forestilling blant mine informanter, likevel kunne jeg ikke finne denne

typen spøkelses behandlet i særlig grad i den norske folkloristiske forskningen.

De hjelpende døde er nok ingen ny forestilling, selv om den har fått økt oppmerksomhet gjennom nyreligiøsitetens fremvekst. Bennett mener for eksempel å se en lang tradisjon av denne forestillingen i England¹, og i det norske materialet finnes også fortellinger om spøkelses som hjelper de levende. Likevel har norske folklorister tradisjonelt tolket gjenferdet som en skrekkfigur.

Velle Espeland legger vekt på nettopp denne sammenhengen. Han skriver: "bildet spøkelsa gjev oss av det hinsidige er ikkje positiv. Spøkelseshistoriene fortel om tragediar og meiningslaus død (...) Spøkelsa er desperate, hemnlystne eller fortvila."² Denne uvilligheten til å se bredden i spøkelsesforestillingene kan komme av to ting. For det første det snevre bildet av menneskets forhold til døden som utelukkende angstykt, for det andre en

¹ Gillian Bennett, *Traditions of Belief: Women, Folklore and the Supernatural today*, London: Penguin books, 1987, 65-80.

² Velle Espeland, "Spøkelse og spøkelseshistorier", i *Hinsides: Folkloristiske perspektiver på det overnaturlige*. Red. Grongstad, Hyllan og Pettersen. Oslo: Spartacus, 1999, 169.

metodisk problematisk innsamling og behandling av materialet.

At dødens problem er overveldende for mennesket og derfor krever kulturell kontroll er utgangspunktet for mye av forskningen over dødens kulturhistorie. Zygmunt Bauman tar for eksempel utgangspunkt i døden som menneskets største eksistensielle utfordring. All kultur er til for å hjelpe menneskene å leve med den absurde døden er for oss. Videre argumenterer han, som andre, for at det moderne og postmoderne mennesket er ute av stand til å takle døden. Vi søker å skjule dødens realitet, ved å stykke den opp og insitusjonalisere den.³ Tanken på det moderne menneskets hjelpsløshet i møte med døden settes ofte, som av Phillippe Aries, opp mot et idealisert bilde av møtet med døden i førmoderne tid.⁴

Døden ses i dette perspektivet som primært skremmende og avskyelig. Positive tanker om døden er rent kulturelle og som regel religiøse. I tradisjonelle samfunn har religionen kontroll over dødsritualer og sorgprosesser, noe som letner menneskers møte med døden. Bjarne Hodne har med rette pekt på denne tendensen til å idealisere det tradisjonelle forhold til døden, og kaller slik tolkning av dødens kulturhistorie for dødsnostalgi. Vi har ingen grunn til å tro at mennesker i tradisjonelle samfunn har et mer avslappet forhold

til døden, mener han.⁵ Dødsnostalgi har likevel vært en utbredt idé, som har ligget til grunn for mye av tenkningen rundt vårt forhold til døden og de døde. Det er grunn til å modifisere dette bildet, ettersom vi ikke har godt grunnlag for å anta at døden har blitt vanskeligere å takle i moderne samfunn. Videre gir et blikk på de nyreligiøse dødsforestillingerne grunn til å tvile på Baumans pessimistiske syn på moderne mennesker som hjelpsløse i møtet med døden.

Det nyreligiøse dødssyn er nemlig påfallende optimistisk og positivt. Det holistiske verdensbildet, sammen med en sterk tro på mennesket selv som hellig og evig, gjør døden til kun en nødvendig overgang på veien mot stadig vekst og utvikling. Det holistiske verdensbilde fører også de døde verden nærmere vår egen. Forestillingen om reinkarnasjon lever parallelt med forestillingen om en åndenes verden hvor de døde oppholder seg. Fortellinger om nær døden opplevelser bygger opp under denne paradisiske forestillingen. Disse forestillingene har bredt nedslagsfelt i vår kultur. Ingen av mine 11 informanter trodde på noen form for straff eller sanksjon etter døden. De døde omtales i positive termer, og beskrives ofte som vesener av en "høyere" åndelig kvalitet enn de levende. En vanlig tanke er at de døde følger med på, og hjelper oss. Denne forestillingen ga seg til uttrykk i fortellinger om trøstende gjenferd, og gjenferd som "passer på" familien.

³ Zygmunt Bauman, *Mortality, Immortality and other Life Strategies*, Oxford: Polity Press, 1992.

⁴ Phillippe Aries, *Døden i vesten, Eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*, Oslo: Samlaget, 1977

⁵ Bjarne Hodne, *Å leve med døden: Folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo: Aschehoug, 1980, 143.

Forestillinger om disse døde glir over i forestillinger om hjelpere, og skytsengler.

Det er en metodisk utfordring å få tak på disse forestillingene, som ikke uttrykkes gjennom den tradisjonelle spøkeshistoriengenren. En nyttig innfallsvinkel er å se på fortellingene som debatter om tro. Når jeg gjennom mitt feltarbeid spurte mennesker om tro på gjenferd tok de raskt til narrativer. En historie fortalt muntlig er imidlertid ikke ren narrativ, men samtidig en diskurs. En hver spøkeshistorie en informant fortalte ble drøftet, og sannhetsverdien vurdert. Spøkeshistorier som er konstruert for å gi det gode gys et gis ofte i ren narrativ, en innøvd øvelse i underholdning. Historier om positive møter med døde hadde i mitt materiale minimalt med litterær kvalitet, og ble i mye større grad drøftet i henhold til tro. Det var videre først på spørsmål om sorg og tap av nær familie at slike historier ble fortalt.

Selv om informantene i stor grad brukte fortellinger som utgangspunkt for å drøfte sine forestillinger, ga altså fortellingene alene ganske lite informasjon om informantenes egen tro. Innsamling av spøkeshistorier uten hensyn til ”utenomsnakket” er derfor en lite egnet metode dersom man ønsker å lære noe om folks faktiske forestillinger. Eldre folkloristisk forskning har desverre samlet materialet på denne måten, noe som også vanskeliggjør et bredt bilde av folks egentlige oppfatninger og tro knyttet til gjenferd i eldre tid.

Videre har fokus ligget på å kategorisere gjenferdene i båser ut i fra utseende, form for manifisering og

lignende. Slike strukturer virker ikke nødvendigvis forklarende, og kan virke distraherende dersom man vil se på forestillingens funksjon. *Hvorfor* en historie fortelles, er et viktig spørsmål å stille, dersom en ønsker å nærme seg fortellingens relevans og funksjon. Den rene fortellingen, skåret løs fra kontekst og diskurs gir lite informasjon i så henseende. For å nærme oss dette spørsmålet må vi altså se på informantenes egne forklaringer og drøftninger rundt historiene. Det viser seg at de skremmende opplevelsene får helt andre forklaringer enn de positive.

Fokuset i historiene om de trøstende gjenferdene ligger på kjærligheten til avdøde, og muligheten for at denne kjærligheten fortsatt gjengjeldes. På denne måten settes disse gjenferdene inn i en større kontekst. De er fortellinger om nære familieband og kjærlighet som selv ikke døden kan bryte. De legger også til grunn et holistisk verdensbilde, hvor vår og de dodes verden ikke er strengt adskilt. De skumle historiene drøftes av informantene med vendinger som ”det var sikkert bare noe jeg inbilte meg”, eller ”vi hadde jo snakket veldig mye om skumle ting da”. Opplevelser med trøstende gjenferd forklares oftere med referanser til religiøse forestillinger om sjel og dødsriker, og tanker om den døde som omsorgsfull. Disse tankene oppfattes også som en stor trøst i savnet og sorgen etter tapet av en kjær person.

Disse trøstende gjenferdene ser altså ut til å ha en ganske annen funksjon enn sine mer aggressive slektninger. De skremmende historiene var oftere godt oppbygget og så ut til å ha underholdning som sin fremste funksjon. Så forskjellige forestillinger

som den trøstende tilstedeværelsen av en kjær avdød, og det skrekkelige monsteret av et spøkelse finnes blant nordmenn i dag.

Forskningen bør ta hensyn til denne bredden, og utforske det kompli-

serte forholdet mellom gjenferdsforestillinger og dødsforestillinger i stedet for å avfeie gjenferdet som gammeldags overtro eller som skrekkfigur for underholdningsindustrien.
